

Fiziker Róbert

IV. Károly békekísérletei (1916–1917)

II. János Pál 2004. október 3-án boldoggá avatta az utolsó osztrák császárt és magyar királyt,¹ Habsburg-Lotaringiai Károlyt. A vatikáni Szentté-avatási Kongregáció 2003. december 20-án, a katolikus egyházfő jelenlétében hozta nyilvánosságra azt a dekrétumot, amely elismerte a száműzetésben elhunyt uralkodó által végrehajtott csodát. Az ex-császár legidősebb fia, Habsburg Ottó jelenlétében elhangzott indoklás Károly példamutató keresztényi életvitelét és a katolikus egyház szociális tanításának a király uralkodása idején játszott szerepét emelte ki.

Károly Ferenc József főherceg 1887. augusztus 17-én született Persenbeugban, Alsó-Ausztriában, Ottó főherceg, Ferenc József unokaöccse, és Mária Jozefa szász hercegnő legidősebb fiaként. Mivel ekkor még Rudolf trónörökös is élt, senki nem gondolt arra, hogy az újszülött valaha is az Osztrák–Magyar Monarchia irányítója lehet. Károly bensőséges vallásosságát, jóhiszeműségét, fejlett igazságérzetét és szociális érzékenységét édesanyjától örökölte, aki a szabados életmódja és botrányai miatt „*fess Ottónak*” nevezett, és a családtól hamar eltávolodott férje halála (1906) után a jótékonykodásnak szentelte életét.

Rudolf tragikus halála után Károly Lajos főherceg elsőszülött fia, Ferenc Ferdinánd lett a kijelölt utód. A közvélemény csak akkor figyelt fel Károlyra, amikor nagybátyja 1900-ban morganatikus házasságot kötött Chotek Zsófia cseh grófnővel és születendő gyermekei nevében ünnepélyes nyilatkozatban mondott le a trónöröklés jogáról.

A kis főherceg gyermekéveit Sopronban (apját az itt állomásozó huszárezred parancsnokává nevezték ki), majd Bécsben töltötte, ott végezte középiskolai tanulmányait a bencések gimnáziumában, ezután Prágában jogi, majd katonai tanulmányokkal foglalkozott. A világháború kitöréséig alezredesi rangig emelkedett. 1911-ben vette feleségül Zita Bourbon-pármai hercegnőt, aki tökéletesen megfelelt a császár elvárásainak is. X. Piusz pápa egyfajta jóslatként a „*trónörökös feleségéként*”

¹ Károly életével és politikájával kapcsolatos legfontosabb források: BROUCEK, Peter: *Karl I. (IV.) Der politische Weg des letzten Herrschers der Donaunonarchie*. Böhlau, Wien, 1997, DEMBLIN, August: *Minister gegen Kaiser. Aufzeichnungen eines österreichisch-ungarischen Diplomaten über Außenminister Czernin und Kaiser Karl*. Verlag Böhlau, Wien, 1997, FEIGL, Erich: „*Gott erhalte ...*” – *Kaiser Karl. Persönliche Aufzeichnungen und Dokumente*. Amalthea, Wien, 2006, KANN, Robert A.: *Die Sixtusaffäre und die geheimen Friedensverhandlungen Österreich–Ungarns im ersten Weltkrieg*. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1966, LAJOS Iván: *IV. Károly élete és politikája*. Pécs, 1935, NAGY József: *IV. Károly, az utolsó magyar király*. Göncöl Kiadó, Budapest, 1995, WERKMANN, Karl: *Der Tote auf Madeira*. Verlag für Kulturpolitik, München, 1923.

üdvözölte Rómában Zitát. A példamutató családapa alantas lovassági, majd vezérkari tisztként Csehországban, majd Galíciában szolgált, az állam kormányzásának ügyeibe azonban Ferenc Ferdinánd haláláig egyáltalán nem nyert betekintést, így nem rendelkezett politikai tapasztalatokkal sem ez a „jóavaló legény,”² ahogy a császár jellemezte. Határozott és becsületes békeszándékához azonban nem fért kétség.

A sarajevói merénylet, a világháború, majd a birodalom jelképének számító agg uralkodó halála döntő fordulatot jelentett a Monarchia és Károly életében. Ferenc József már 1916 nyarán kijelentette, hogy a háborút „mindenképpen befejezi tavaszig,” mert különben birodalma „teljesen és menthetetlenül tönkremegy.” I. (magyar trónon IV.) Károly készen állt arra, hogy elszakadjon a németektől és megreformálja a soknemzetiségű Monarchiát. Az utolsó koronás Habsburg mindkét kísérlete elbukott. Hívei békecsászárként méltatták, ellenfelei árulónak bélyegezték.

Miközben a Monarchia 1916-ban három fronton harcolt, Ottokar Czernin von und zu Chudenitz gróf, bukaresti követ már egy békejavaslat konkrét pontjain dolgozott. Az elképzelést gróf Tisza István magyar miniszterelnök is támogatta. Czernin már 1913 novemberében írt magánlevelében „korrupt, degenerált, lezüllött bagázsnak” nevezte államát, amelyben „már minden zavaros és korhadt.”³

A támadások német segítséggel történt visszaverése sem változtatott a vezető államférfiak álláspontján, sőt Burián István közös külügyminiszter 1916 októberében a német főhadiszálláson is előterjesztette javaslatát: a semleges államokon keresztül forduljanak konkrét békeajánlattal az antanthatalmakhoz. A decemberi közös jegyzék azonban a továbbra is a győzelemben bízó németek álláspontját tükrözve a „legyőzhetetlen erejű” központi hatalmak „nagylelkű” és elutasítás esetén minden további vérontásért az antantot okoló javaslatává vált. Az Aristide Briand francia miniszterelnök által megfogalmazott válasz „háborús manővernek” minősítette a német propaganda-akciót.

Károly 1916. november 21-én kiadott manifesztuma szerint mindent meg kívánt tenni azért, hogy „újból megszerezze népeinek a béke áldásait”, biztosítsa a „Monarchia fennállását és zavartalan továbbfejlődését”, és „a társadalom munkás tagjai számára becsületes munkájuk gyümölcsét”. A magyar királyá koronázás, a magyar történelem utolsó ilyen szertartása eleve lehetetlenné tette Károly egyik fő céljának megvalósítását, a birodalom föderatív átalakítását, hiszen a koronázási hitlevél az ország területi sérthetetlenségének megőrzését is előírta.

Az új osztrák uralkodó tisztán látta, hogy a háborút a központi hatalmak nem nyerhetik meg, és az végveszélybe sodorhatja a háborús terheket egyre nehezebben viselő, az ellátás romlását és az államkassza kiürülését megakadályozni nem tudó Monarchiát. A hadseregben tapasztalható erkölcsi bomlás, a stratégiai kérdésekben megnyilvánuló német katonai túlsúly, a nemzeti mozgalmak ébredése és a tömegek egyre fogyó türelme két következtetés levonását eredményezte. Egyrészt Károly megpróbált fokozatosan eltávolodni a német császárságtól, és bár mindig hivatkozott a

² MCGUIGAN, Dorothy Gies: *Familie Habsburg 1273 bis 1918*. Verlag Fritz Molden, Wien, 1967. 418.

³ BROOK-SHEPHERD, Gordon: *Zita. Die letzte Kaiserin. Biographie*. Zsolnay Verlag, Wien, 1993. 86.

„*Nibelungok hűségére,*” folyamatosan győzködte II. Vilmost a béke szükségességéről. Másrészt az autonóm föderációk egységeként elképzelt és a később meghirdetett wilsoni alapelveknek is megfelelő „*Nagyausztriai Egyesült Államok*” irányában konkrét lépéseket kellett (volna) tenni.

Személyesen irányította a hadsereg főparancsnokságát, s új vezérkari főnököt nevezett ki. Miniszterelnökök sora váltotta egymást (köztük Károly két egykori tanára), hosszú szünet után összehívta az osztrák Birodalmi Tanácsot, de az egymással ordítózó képviselők tintatartókat és aktákat vagdostak egymáshoz. 1917 júliusában, Ottó fia névnapján politikai amnesztiát gyakorolt főbenjáró bűnök esetén is, ezt sokan a „*dezertőröknek és árulóknak nyújtott menlevélnek*” tartották. Károly enyhített a spanyol etikett kötöttségein is, s a világon az elsők között alapított szociális minisztériumot.

A Monarchia új diplomáciai és katonai vezetői – Czernin külügyminiszter, Arthur Arz von Straussenburg vezérkari főnök, illetve főleg a hadsereg és a flotta főparancsnoki tisztét átvevő császár – új utakat kerestek a kulisszák mögött a béke, sőt az esetleges különbéke érdekében. Bonyolult, több szálon futó békeakció-sorozat⁴ vette kezdetét.

A túlzottan jóhiszemű uralkodó szilárd támogatói bázis hiányában, sőt ellenérdekeltek (a strukturális kérdések terén főleg a magyarok, a fegyverszünet kapcsán bécsi és német körök) hálójában vergődve titokban és még külügyminiszterét is gyakran kifelejtve próbálta érvényesíteni elképzelését. Az egy éven át tartó diplomáciai huzavona alatt erőteljesen módosuló nemzetközi helyzet, Oroszország kiválása, a közép-európai térségben felértékelődött kis államok antant-támogatása, a megromlott német–osztrák–magyar viszony és a Monarchia mindinkább alárendelt szerepe egyenesen vezetett a Sixtus-bomba robbanásához.

Károly közvetlen tárgyalások, puhatolózások és a semleges külföldön keresztül létrehozott kapcsolatok révén próbálta egyértelművé tenni a Monarchia békés szándékait. Egy ideig kétségtelenül reménykedhetett abban, hogy az antanthatalmak nem kívánják Ausztria–Magyarország felbomlását. Lloyd George angol miniszterelnök ezt erősítő nyilatkozata mellett az Egyesült Államok a németekkel fennálló hadiállapotot nem rögtön (csak 1917 decemberében) terjesztette ki a Monarchiára, másrészt úgy tűnt, a keleti front tehermentesítése után az ukrán gabonataralékok segítségével biztosítható a lakosság ellátása. Károly a háború alatt parancsot adott arra, hogy a spanyol udvari lovas-iskola lipicai ménésének fehér lovait a szeneskocsik elé fogják be, hogy ezzel is segítsék a nélkülözőket.

Több sikertelen, túlzottan óvatos vagy ügyetlen kapcsolat-felvételi kísérlet után 1917 februárjában Károly két sógora, Bourbon-pármái Sixtus és Xavér a francia kormánykörök tudtával Svájcban kétszer találkozott gróf Erdődy Tamás osztrák császári megbízottal. A kapcsolatot a berni katonai attasé hozta létre, az első levelet Zita édesanyja, Mária Antónia kézbesítette Neuchâtelben. A belga hadseregben altisztként szolgáló Sixtus és Xavér Bourbon-pármái hercegek belépési szándékát a francia hadseregbe származásuk akadályozta meg, a britek sem tartottak igényt önkéntesen

⁴ FIZIKER Róbert: *IV. Károly békekísérletei. Véget vetni az örület diktatúrájának*. 1. rész. Élet és Tudomány, LXII. évf. 37. szám, 2007. szeptember 14. 1173–1175, *Tisztességes és/vagy áruló*. 2. rész, Élet és Tudomány, LXII. évf. 38. szám, 2007. szeptember 21. 1205–1207.

felajánlott tolmácsi szolgálataikra. Sixtus kiterjedt francia kapcsolatokkal rendelkezett, 1916 őszén Briand miniszterelnökkel is találkozott. A nagy iratcsomóval érkezett Erdődyvel folytatandó megbeszélésre már francia kormánykörökkel egyeztetett négyponos tervezettel jelent meg. Valószínű, hogy Czernint nem avatták be a konkrét részletekbe.

Mindez akkor történt, amikor a németek által a várható antantblokád és szárazföldi támadás kivédése érdekében kezdett korlátlan tengeralattjáró-háború gyakorlatilag lehetetlenné tette a közvetítői szerepet Németország, illetve Anglia és Franciaország között. (A Monarchia vezetése nagyvonalúan II. Vilmos 58. születésnapjára időzítette annak bejelentését, hogy hajlandó elfogadni a bűvárhajó-háború kiterjesztését.) Az oroszországi forradalmi helyzet és a változatlanul maximális német keleti hadicélok az oroszokkal kötendő különbékét irreálissá tették, a nyugati irányú puhatolózásokat pedig felgyorsították. A Monarchia belső helyzete és az Egyesült Államok várható belépése a háborúba szintén a sürgős cselekvés szükségességét igazolták.

1917. március 16-án Bécsbe hívták Theobald von Bethmann Hollweg német kancellárt. A már hetekkel korábban kitűzött német–osztrák–magyar hadicél-konferencián Czernin közölte vele, hogy az ellátási gondok, a rossz terméskilátások, a nyersanyaghiány, stb. miatt *„a Monarchia erejének végéhez érkezett, és minden eszközzel azon kell lenni, hogy ebből a szomorú helyzetből a szükséges következtetéseket levonják [...] minden szálát meg kell ragadni, amely elfogadható békéhez vezethet”,* mert *„kizárt, hogy ősznél tovább folytassa a háborút”*. Ugyanakkor meggyőződéssel vallotta, hogy a németekkel kötött szövetség *„abszolúte felbonthatatlan”*.⁵

A kancellárnak nem volt kifogása a Franciaországgal tervezett és nem sokkal később Bernben létre is jött tájékoztató megbeszéléssel szemben (a korábbi császári és királyi londoni nagykövet, Albert Mensdorff-Pouilly utazott Svájcba), ugyanakkor továbbra is ragaszkodott Elzász-Lotaringia és Belgium megtartásához, és a Monarchia által kiküldött bizalminak abszolút tartózkodó magatartást javasolt.⁶ Emellett Károly titokban azt is közölni akarta Franciaországgal, hogy a nyugati rendezés kapcsán Bécs saját, a németekkel ellentétes álláspontot képvisel és különbékére is hajlandó; ígéretet tett arra is, hogy a dunai népek szövetségén belül mindegyik nemzetiségnek egyenlő autonómiát biztosítana.

Március végén – párhuzamosan a Berlinben lezajlott újabb megbeszéléssel – Károly Raymond Poincaré francia köztársasági elnöknek szóló négyoldalas, saját kezűleg írt levelet⁷ adott át a két hercegnek a laxenburgi kastélyban. A levél központi gondolata az volt, hogy a tárgyalási készségét kifejező Monarchia támogatja az Elzász-Lotaringiára vonatkozó jogos francia követeléseket és Belgium szuverenitásának visszaállítását, továbbá Károly ígéretet tett arra, hogy a dunai népek szövetségén belül mindegyik nemzetiségnek egyenlő autonómiát biztosítana. Zita visszaemlékezései szerint

⁵ KOMJÁTHY Miklós: *Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1914–1918)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 447–448.

⁶ NÉMETH István: *Hatalmi politika Közép-Európában. Német és osztrák–magyar Közép-Európa tervezés (1871–1918.)* L'Harmattan, Budapest, 2009. 286.

⁷ NÉMETH István: *A német császárság 1871–1918.* L'Harmattan, Budapest, 2009. 328–329.

Czerninnel telefonon tartották a kapcsolatot, azaz a pontos végeredményt megint csak nem ismerte. A külügyminiszter Berlinben azt fejtegette, hogy „*egyetlen négyzetmétert*” sem hajlandók átadni Olaszországnak, ugyanakkor a „*birodalom területének egy darabját*” – így a németek – a franciáknak kellett volna átadni. Időközben Franciaországban megbukott Briand kormánya, de utóda, Alexandre Ribot az osztrák különbéke gondolatát Lloyd George előtt is felvetette április 11-i titkos találkozásukon, sőt Károly levelét is megmutatta angol kollégájának. Giorgio Sonnino báró, olasz külügyminiszter minden kapcsolatfelvételtől elzárkózott a Monarchiával, így Lloyd George és Sixtus találkozója is eredménytelen maradt.

A legfelső német hadvezetés 1917. április 3-ára látogatásra hívta meg az osztrák császári párt és Czernin külügyminisztert Bad Homburgba. Ezen a konferencián az osztrák diplomácia irányítója a német kancellár és külügyi államtitkára előtt ismételtelen kifejtette, hogy a Monarchia 1917 után képtelen a háború folytatására és a központi hatalmak fennmaradása és tekintélye érdekében minden elfogadható eszközt, minden lehetséges békefonalat meg kell ragadnia és tovább kell szőnie. Óvott a mértéktelen annexiók törekvésektől és új elemként utalt az oroszországi változásokra és a forradalmi áramlatok veszélyére a két monarchia belpolitikai helyzetét illetően. Kifejezte aggodalmát, hogy elhúzódó háború esetén a szocialista erők a kormányzók feje felett nemkívánatos megállapodásokat köthetnek. A kormányoknak nem lenne szabad kiengedni a vezetést a kezükből, amelyet mérsékelt békekötéssel lehetne megtartani. Bethmann Hollweg egyetértett Czernin fejtegetéseivel, a szocialista béke réme pedig nagy hatást gyakorolt II. Vilmos német császárra. Az osztrák–magyar külügyminiszter tagadóan válaszolt a német érdeklődésre, készül-e a Monarchia újabb békeajánlatra. Viszont azt kérte, hogy a Németország által egyoldalúan folytatott békepuhatolozásokat lehetőleg gyorsan és lojálisan hozzák tudomásukra.⁸

Április közepén Károly – egyoldalú személyes levél kíséretében – megküldte II. Vilmosnak Czernin memorandumát. Károly pontosan látta a monarchiák bukásának lehetőségét: „*Új ellenség ellen harcolunk, amely veszélyesebb, mint az antant: a nemzetközi forradalom ellen, amely az általános éhezésben találja meg legerősebb szövetségét. Kérve kérlek, ne hunyj szemet e kérdés sorsfordító oldala felett és fontold meg, hogy a háború gyors befejezése – esetleg még súlyos áldozatok árán is – lehetőséget kínál arra, hogy sikerrel szembeszálljunk a készülő felforgató mozgalmakkal.*”⁹

Czernin 1917 tavaszára felismerte, hogy a Monarchiát és dualista berendezkedését minden oldalról veszély fenyegeti, a németek is másodrendű hatalomként kezelik. Saját kezűleg gépelt, 6 oldalas memorandumában megállapította, hogy a Monarchia katonai ereje végéhez közeledik. Legfontosabbnak a békeszerződési tárgyalások mielőbbi megkezdését tartotta, mert szerinte – a belső problémák éleződését és az összeomlási jeleket látva – az antant a központi hatalmak teljes megsemmisítésére fog törekedni. Felhívta a figyelmet a forradalmi veszélyre és arra, hogy a háború során öt uralkodó veszítette el trónját. Az „*elgondolkodtató és megdöbbenő*” orosz példa ragadós lehet. Ráadásul ez a háború új korszakot nyitott a világtörténelemben és

⁸ Németh István: *Hatalmi politika...* i. m. 288.

⁹ Németh István: *A német császárság...* i. m. 330. A memorandumot lásd: uo. 331–334.

nincsenek analógiák a mai eseményekre. Szerinte felelős államférfiaknak számolniuk kell a „széles tömegek dühös neheztelésével” és a szlávokra gyakorolt orosz forradalmi hatással is. Véleménye szerint – bár a németeknél katonai körökben „bizonyos ködösítések kezdődtek” – a szövetséges politikai tényezők is tisztában vannak az osztrák és a német helyzet komolyságával. „Ha a központi hatalmak uralkodói alkalmatlanok arra, hogy a következő hónapokban békét kössenek, akkor azt a népek fogják megtenni a fejük felett, s akkor a forradalmi események hullámai mindazt elmoszák, amiért testvéreink és fiaink még ma is harcolnak és meghalnak” – írta. Czernin tisztában volt az amerikai hadüzenet jelentőségével és kétségbe vonta a korlátlan tengeralattjáró-háború hatékonyságát is, amikor arra utalt, hogy a németek hat hónap alatt térdre akarták kényszeríteni Angliát, de ennek félidőben nyoma sincs. Veszélyesnek tartotta, ha felcserélik „az igazságot utópikus illúziókkal”, és akkor javasolta a tárgyalások megkezdését, „amikor az ellenség még nincs teljesen tudatában hanyatló erőnknek.”¹⁰

A német válasz „az idő lett legújabb szövetségesünk” jelszó jegyében azt hangsúlyozta, hogy a kimerült Anglia és Franciaország mellett a megbénult Oroszország a széthullás jelet mutatja, az Egyesült Államok pedig belátható időn belül nem tud beavatkozni Európában. A porosz államrend szilárdságában bízva azt hangoztatták, hogy „éppen a mindenáron történő békekötés lenne végzetes, csupán a háború befejezése érdekében”.¹¹

Május elején Károly újabb levelet küldött Erdődyvel a franciáknak, de az olasz kérdésben semmiféle ígéretet nem tett. Tehát két vasat tartott a tűzben. Bár a németek tudtak a tárgyalásokról, azok tartalmáról nem voltak pontos információik.

Czernin külügyminiszter az 1917. május 17–18-i újabb német–osztrák–magyar egyeztetésről azzal a megállapítással tért haza Bad Kreuznachból, hogy „Németország világhatalomra tör.”¹² A két hatalom területi status quoja helyreállításának elsődlegessége helyett II. Vilmos már az Egyesült Államoktól remélt 30 milliárd (!) dolláros jóvátételi követelés behajtásáról ábrándozik. Ludendorff tábornok pedig katonai tervet dolgoztatott ki a Monarchia megszállására és az uralkodó internálására – tehát még bőven a Sixtus-ügy kirobbanása előtt. Augusztusban a német trónörökösnek írott levelében a Habsburg uralkodó a keleti lengyel és galíciai területeken szabad kezet ígért a németeknek, ha azok „bizonyos területi áldozatokra” szánják el magukat nyugaton. A katonai vezetés által uralt Németország hajthatatlan maradt, esetleg „néhány határ menti beugrás és keskeny határcsík” elcsatolását tudta elképzelni.

1917 nyarán az osztrák Nikolaus Revertera és a francia Abel Armand grófok kormányaik megbízásából tárgyaltak Svájcban. A Monarchia különbékéje a nyugati tengeri blokádtól szenvedő és Oroszország kiesésével tisztában lévő Anglia és Franciaország érdekeinek is megfelelt. A tárgyalásokba bevont olaszok azonban hallani sem akartak az integritását és balkáni pozícióit megőrző Monarchiáról (de a románok és a szerbek sem). Azaz a különbéke egyben a Monarchia felbomlásának elfogadását is

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo. 335–336.

¹² Németh István: *Hatalmi politika...* i. m. 294.

jelentette volna – írta emlékirataiban Czernin külügyminiszter, aki ekkortól ismét a németek melletti határozott kitartással látta megvalósíthatónak a minimális hadicélok megvalósítását. A tárgyalások megszakadtak. Ribot most már az olaszoknak is megmutatta a teljes levelezést. Sixtus pedig egy, a Downing Street 10-ben és a Buckingham palotában tett látogatás után visszatért tüzérezredéhez.

1917 novemberében Julius Meinl kávé- és gyarmatáru-kereskedő Svájcban arról informálta angol és amerikai tárgyalópartnereit, hogy a Monarchia a megváltozott helyzetben – az olasz fronton aratott győzelem és a formálódó keleti különbéke fényében – ismét felvonná a kapcsolatot az antanthatalmakkal. Smuts angol tábornokkal folytatott svájci megbeszélésén Mensdorff gróf volt londoni követ kitért a különbéke elől, és a központi hatalmak közös békeajánlatának osztrák szándékát képviselte. A Revertera–Armand kapcsolat felélesztése kapcsán Czernin a német Elzász-Lotaringia elvét hirdette. Ugyan az amerikaiakkal tudatták, hogy a wilsoni alapelvek általánosságban elfogadhatók a Monarchia számára is, a különbékére most már a Monarchia nem hajlandó, s – az erős német függés miatt – nem is volt képes. Fennmaradását és balkáni pozíciói megerősödését a német győzelemtől várta.

1918 áprilisában Ottokar Czernin diplomáciai ügyetlensége és a franciák indiszkréciója folytán nyilvánosságra került a tárgyalások ténye. Czernin 1918. április elején a bécsi községtanács előtt tartott beszédében azt állította, hogy Franciaország csak Elzász-Lotaringiáért „*ontatja katonái vérért.*” Ebből még nem is származott volna nagyobb diplomáciai bonyodalom, hiszen a revás 1871 óta határozta meg a francia külpolitikát. Czernin azonban – állítólag Károllyal is egyeztetve – azt is megemlítette, hogy Clemenceau francia miniszterelnök röviddel a nyugati offenzíva megindítása előtt tárgyalásokat kezdeményezett vele. Erre utóbbi röviden – telefonba mondott mérges szavakkal – így válaszolt: „*Czernin gróf hazudott.*”¹³ A Monarchia külügyminisztere erre nyilvánosságra hozta a februári Revertera–Armand tárgyalások tényét. Clemenceau válaszában arra utalt, hogy ezeket a megbeszéléseket jóval korábban a Monarchia kezdeményezte. Miután Czernin továbbra is kötötte az ebet a karóhoz, és arra hivatkozott, hogy nem a kezdeményező kiléte a fontos, hanem az a tény, hogy a franciáknak csak az elvesztett terület visszaszerzése a fontos, a Tigris sajtóközleménnyel felelt. Ebben közölte, hogy Károly saját kezűleg írott levelében ismerte el a francia igény jogosságát Elzász-Lotaringiára, sőt azt állította, hogy a császár külügyminiszterével egyetértésben cselekedett. Erre Czernin, aki a levél tartalmát nem ismerte pontosan, „*az elejétől a végéig*” valótlannak minősítette a francia állítást. A németek előtt Károly külügyminisztere javaslatára tagadta a tárgyalásokat, sőt táviratában azt írta szövetségesének, hogy Ausztria válaszát majd az „*ágyúk adják meg nyugaton.*”¹⁴ Ezután Clemenceau francia miniszterelnök megjelentette Károly Sixtushoz írott levelét.¹⁵

Az uralkodójával az ún. Hughes-készüléken egyeztető, de a németekkel is folyamatos kapcsolatban álló Czernin – aki csak a levél Elzász-Lotaringiával kapcsolatban elutasító

¹³ A Havas hírügynökség jelentését idézi: Brook-Shepherd: i. m. 132.

¹⁴ GLAISE-HORSTENAU, Edmund von: *The Collapse of the Austro-Hungarian Empire*. J. M. Dent & Sons, London, 1930. 130.

¹⁵ FEJTŐ Ferenc: *Rekviem egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria–Magyarország szétrombolása*. Minerva, Atlantisz (Medvetánc), Budapest, 1990. 405–406.

tervezetét kapta meg az uralkodótól, az eredeti a franciáknál volt – az inkriminált mondatot még mindig utólagos hamisításnak nevezte, majd hosszas viták és fenyegetőzések (Zita naplója szerint azt állította, hogy a Bourbon-hercegek élete is veszélybe került) után benyújtotta lemondását. Az egész diplomáciai adok-kapok kevesebb, mint két hét alatt zajlott le. A németekkel kötött szövetséget olyannyira kikezdehetetlennek tekintette, hogy a császár környezetének véleménye szerint arra is képes lett volna, hogy ennek oltárán saját uralkodóját is feláldozza. Károly szintén kapkodott, és úgy tájékoztatta külügyminiszterét, hogy *„természetesen minden, amit Clemenceau rólam előadott, azt leszámítva, amit Ön már úgyis tud, merő kitaláció”*. Illetve, hogy *„a pármái hercegnek szóló levélben soha nem volt szó politikai dolgokról.”*¹⁶ Mindkét állítás alapvetően igaz, de félrevezette a sötétben tapogatózó, túlzottan becsvágyó és sértett Czernint.

Károly szavahihetőségét a bizalmatlan németek is megkérdőjelezték, ezért engedményekre kényszerült, és 1917. májusban politikai, katonai és gazdasági szövetséget kötött a németekkel. A nyugati német offenzíva kudarca és az olasz front összeomlása után Károly ismét közvetlen közös békeajánlattal akart fordulni az antanthatalmakhoz, de a német vezetés elutasította kívánságát. Szeptember 14-én, immár nem törődve a német ellenkezéssel, a Monarchia külügyminisztere jegyzékben szólította fel a hadviselő államokat, hogy *„a békekötés alapelvei felett való bizalmas és nem kötelező megbeszélésre küldjenek ki a semleges külföld egy helyére képviselőket.”* A wilsoni pontok alapján fegyverszünetet és béketárgyalásokat kérő jegyzék, Károly október 16-i uralkodói manifesztuma és a fegyverszünet aláírása már egy haláltusáját vívó, szétesett birodalom látszatlépései voltak csupán.

Anatole France így értékelte Károly békekötési kísérleteit: *„Ő az egyetlen tisztességes ember, aki a háború alatt vezető helyen állott. [...] őszintén akarta a békét és éppen ezért gyűlölte őt az egész világ.”*¹⁷ A 20. századi dinasztikus diplomácia legjobb szándékú vállalkozása egyben a legügyetlenebb is volt, és császári kezdeményezője számára a legkatasztrofálisabb következményekkel járt. A németek átkozták és gúnyolták, hogy német területekkel akarta megvásárolni a békét (Károly hivatalosan még mindig Lotaringia hercege is volt). Még az anschluss megelőző hónapokban is azzal volt tele a német sajtó, hogy a Habsburgok történetének árnyoldalai közül kiemelkedik Károlynak *„az egész német nép elleni árulása.”*

A császár az utolsó pillanatig integrációs tényezőként próbálta feltüntetni magát – kevés sikerrel. Wilson amerikai elnök nevezetes 14 pontja közül a 10. csak a nemzetiségek autonóm fejlődésének biztosítását helyezte kilátásba, azonban az események túlléptek ezen. A Monarchia népeinek elszakadási proklamációira válaszul Károly 1918. október 16-i manifesztumában¹⁸ kinyilvánította, hogy legfelsőbb beleegyezését adja a Monarchia föderatív átalakításához, és a birodalom nyugati felében létrejövő független államok szövetsége, a *Nagyausztriai Egyesült Államok* élére kíván állni. A legenyhébb kommentár szerint *„a kiáltvány szövege most is csak a régi*

¹⁶ Brook-Shepherd: i. m. 134.

¹⁷ KRAY István: *A kabinetiroda szolgálatában a világháború alatt. Epizódok és jellemképek I. Ferenc József és IV. Károly királyokról*. A szerző kiadása, 1935. 129–130.

¹⁸ BAIER, Stephan – DEMMERLE Eva: *Habsburg Ottó élete*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2003. 41–43.

osztrák jelszót igazolja: későn és akkor is csak félig-meddig.”¹⁹ Károly már 1917. májusi trónbeszédében egyik alapvető céljaként egyenjogú népek szabad, nemzeti és kulturális fejlődéséről beszélt. Ennek megvalósítására azért sem került sor, mert csak „tanácskoztak és kötöttek az ügyön”, ahogy ezt Károly maga is elismerte. A Pádua melletti Villa Giustiban aláírt fegyverszünet megpecsételte a Monarchia széthullását.

Károly írásban lemondott az államügyekben való további részvételről, kijelentette, hogy nem terheli felelősség a háború kirobbanásáért, és elfogad minden, az államformát érintő döntést, majd a morvamezei Eckartsau kastélyába költözött, amelynek ablakából arra a mezőre nyílt kilátás, ahol 640 évvel korábban Habsburg Rudolf az Ottokár cseh király elleni csatában megalapozta a dinasztia hatalmát. Miután a kormány ellátásukat csupán a hatósági élelmiszerjegyek kiutalásával akarta biztosítani, és az ex-uralkodó télen annyira megbetegedett spanyolnáthában, hogy tolókcóban tudta csak megnézni a gyermekek karácsonyfáját,²⁰ s 1919 márciusában családjával együtt Ausztria elhagyására kényszerült. Ugyanakkor a trónról továbbra sem mondott le, hiszen azt vallotta, hogy „a korona nem képezheti kufárkodás tárgyát.” Ezért utasította el az utódállamok képviselői által a lemondásért felajánlott hatalmas pénzeszegeket is. Ausztriában törvény is született a Habsburg-Lotaringiai Ház kiutasításáról és vagyonának elkobzásáról.

A svájci száműzetésből tanácsadói hatására és lojalis magyar körök segítségével kétszer megpróbálta visszafoglalni trónját, hiszen úgy vélte, hogy a fehérterrortól szenvedő nemzet jogrendet kíván. Azonban nem volt puccsista, nem akart vérontást, így kísérletei eleve bukásra voltak ítélve. Végül az antanthatalmak a Portugáliához tartozó Madeira szigetére internálták, a magyar nemzetgyűlés pedig külföldi nyomásra 1921. december 21-én kimondta a Habsburg-ház trónfosztását. Az ország államformája továbbra is királyság maradt, egészen 1946-ig.²¹

¹⁹ POHL, Walter – VOCELKA, Karl: *A Habsburgok. Egy európai dinasztia története.* (Szerk.: Brigitte Vacha). Gulliver Kiadó, Budapest, 1995. 475–476.

²⁰ McGuigan: i. m. 421.

²¹ A visszatérési kísérletekkel kapcsolatban lásd: BOROVIČZÉNYI, Aladár von: *Der König und sein Reichsverweser.* Verlag für Kulturpolitik, München, 1924, BROOK-SHEPHERD, Gordon: *Um Krone und Reich. Die Tragödie des letzten Habsburgerkaisers.* Verlag Fritz Molden, Wien–München–Zürich, 1968, CHRISTOPH, Paul: *Dokumente zu den Restaurationsversuchen des Königs Karl IV. von Ungarn.* In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs.* Band 9. Druck und Verlag Ferdinand Berger, Horn, Niederösterreich, Wien, 1956. 528–564, KARDOS József: *Legitimismus. Legitimista politikusok Magyarországon a két világháború között.* Korona Kiadó, Budapest, 1998, LAJOS Iván: *A restaurációs kísérletek külpolitikája.* Pécs, Szent István Bajtársi Egyesület Pécsi Csoportja, 1930, LEHÁR, Anton: *Erinnerungen – Gegenrevolution und Restaurationsversuche in Ungarn 1918–1921.* Hg. von Peter Broucek, Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1973. (Magyarul: LEHÁR, Antal: *Egy katonatiszt naplója 1919–1921.* História, XV. évf. 11. plusz szám.), IV. *Károly visszatérési kísérletei;* é. n. Kiadja a Magyar Királyi Minisztérium. 1–2. füzet, ORMOS Mária: *„Soha, amíg élek!” Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben.* Pannónia Könyvek, 1990, REISNER Ferenc: *Csernoch János hercegprímás és a katolikus egyház szerepe IV. Károly monarchia-megmentési kísérleteiben.* Budapest, Márton Áron Lap- és Könyvkiadó, 1991, WERKMANN, Karl: *Der Tote auf Madeira.* Verlag für Kulturpolitik, München, 1923, ZSIGA Tibor: *Horthy ellen, a királyért.* Budapest, Gondolat, 1989, FIZIKER Róbert: *Operettháború vagy hatalmi*

Funchalba csak 1922 februárjában érkeztek meg a gyermekek, akikkel egy portugál bankár által felajánlott villába költöztek. Az ex-uralkodó különösen Ottóval töltött sok időt. A 35 éves Károly március közepén súlyosan megbetegedett, halottas ágyánál a tízéves Ottó is ott térdepelt, hogy lássa, „*mi a dolga ilyen esetben egy királynak, egy katolikusnak, egy férfinak.*” Utolsó szavaival Károly szeretett hazája jövőbeli boldogulásáért ajánlotta fel életét.²²

A kapucinusok kriptájától messze, a funchali Nossa Senhora do Monte templomában nyugvó Károly császár és király boldoggá avatását először Wilhelm Miklas, kulturális államtitkár, kezdeményezte. A későbbi osztrák szövetségi elnök 1923 húsvét vasárnapján levélben fordult Friedrich Gustav Piffl bécsi érsekhez.²³ Arra kérte a kardinálist, hogy Ausztria katolikusai nevében mielőbb kezdeményezze az egyház komoly és szigorú eljárása miatt bizonyosan hosszan elhúzódó beatifikációs eljárás megindítását, hogy „*az életében szerencsétlen sorsú, halálában győzelmet arató Károly még a földön részesüljön a katolikus egyház szentjeinek dicsőségében.*”²⁴

Emellett az 1925-ben egyházilag jóváhagyott, az Osztrák–Magyar Monarchia volt országaiban és területein és számos tengerentúli országban tevékenykedő „*Károly császár imaegylet a világbékéért*” is ezen fáradozott évtizedek óta. A szervezet 1953-tól évkönyvekben hozta nyilvánosságra az összegyűjtött anyagot, többek között több

harc? IV. Károly visszatérési kísérletei. Élet és Tudomány, LVI. évf. 25. szám, 2001. június 22. 784–787. FIZIKER Róbert: *Habsburg kontra Hitler. Legitimisták az Anschluss ellen, az önálló Ausztriáért.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2010.

²² APPONYI Abert: *Megemlékezés IV. Károly királyról.* [S. I.][S. n.], 1922., BALASSA Imre. *A magyar királytragédia: IV. Károly.* [S. I.] [S. n.], 1925., BROOK-SHEPHERD, Gordon: *Um Krone und Reich. Die Tragödie des letzten Habsburgerkaisers.* Molden, Wien 1968, BROUCEK, Peter. *Karl I. (IV.). Der politische Weg des letzten Herrschers der Donaumonarchie.* Boehlau, Wien. 1997, DEMMERLE, Eva: *Kaiser Karl I. „Selig, die Frieden stiften...“; die Biographie.* Amalthea, Wien 2004, KRAY István: *A kabinetiroda szolgálatában a világháború alatt. Epizódok és jellemképek I. Ferenc József és IV. Károly királyokról.* A szerző kiadása, 1935, MIKRUT, Jan (Hrsg.): *Kaiser Karl I. (IV.) als Christ, Staatsmann, Ehemann und Familienvater.* Dom Verlag, Wien 2004, RIEDER, Heinz: *Kaiser Karl. Der letzte Monarch Österreich–Ungarns 1887–1922.* Callwey, München 1981, ZESSNER-SPITZENBERG, Hans Karl: *Kaiser Karl.* Lins, Feldkirch 1953, FIZIKER Róbert: *Katonaként a békét kívánta. Boldog Károly.* Élet és Tudomány, LIX. évf. 7. szám, 2004. február 13. 202–205.

²³ APPONYI Albert: *Megemlékezés IV. Károly királyról.* [S. I.][S. n.], 1922., BALASSA Imre. *A magyar királytragédia: IV. Károly.* [S. I.] [S. n.], 1925., BROOK-SHEPHERD, Gordon: *Um Krone und Reich. Die Tragödie des letzten Habsburgerkaisers.* Molden, Wien 1968, BROUCEK, Peter. *Karl I. (IV.). Der politische Weg des letzten Herrschers der Donaumonarchie.* Boehlau, Wien. 1997, DEMMERLE, Eva: *Kaiser Karl I. „Selig, die Frieden stiften...“; die Biographie.* Amalthea, Wien 2004, KRAY István: *A kabinetiroda szolgálatában a világháború alatt. Epizódok és jellemképek I. Ferenc József és IV. Károly királyokról.* A szerző kiadása, 1935.

²⁴ *Die stille Schar.* Jahrbuch der Gebetsliga 1970. 29–31.

csodás gyógyulást is ismertetve. A boldoggá avatási eljárás 1949-ben vette kezdetét, az iratok átadására 1954-ben került sor. 1972. április 1-jén Habsburg Ottó visszatért apja sírjához, hogy végrehajtsák az eljáráshoz szükséges ún. cognitio-t, a sír felnyitását. Károlyt majdnem változatlanul fekvé találták, igen jó állapotban. Ottó egy osztrák tiszt uniformist fektetett atyja testére.²⁵

2003. április 12-én a Szentté-avatási Kongregáció a vatikáni Apostoli Palota Kelemen-termében, az egyházfő jelenlétében adta ki tizenhat szent életű személy, köztük IV. Károly erényeinek – illetve csodáinak – elismeréséről szóló határozatát. A magyar és magyar kötődésű szentek, boldogok és jelöltek táborát csaknem megduplázó II. János Pál, akinek az apja még Károly alattvalója és katonája volt, „*venerabilé*”-nek (tiszteltre méltónak) nyilvánította Károlyt, aki „*hősies fokon gyakorolta a keresztény erényeket,*” azaz a tökéletességre törekedve teljesítette mindennapi kötelességeit. December 20-án pedig nyilvánosságra hozták a *post mortem* csodát elismerő dekrétumot. Eszerint egy Károly boldoggá avatásáért imádkozó brazil apáca az 1970-es években orvosilag megmagyarázhatatlan módon meggyógyult érszűkületéből.

A vatikáni ceremónián José Saraiva Martins, a Kongregáció prefektusa azt hangsúlyozta, hogy Károly, az iratok szerint Carlo d’Austria „*igazságosan és szeretettel szolgálta népét, segítette a szegényeket,*” és a hit határozta meg minden lépését „*szenthez méltó*” haláláig. A csoda elismerésével a Károly életét és tevékenységét vizsgáló hosszú egyházi eljárás végére került pont.

Sokan megkérdőjelezik a három, független orvosi szakvélemény által is megerősített csodát, bár a IV. Károly közbenjárásának erejébe vetett hit valóban segíthette a brazíliai nővér gyógyulását. Mások szerint a mindennapos összetűzésekben edződő politikusok boldoggá avatása furcsa, még ha keresztény életet is éltek. Vannak, akik – kissé komikus módon – a második visszatérési kísérletek első uralkodóként repülőn utazó Károlyt tartják a történelem első gépeltérítőjének. Kérdéses, hogy a Károlyt kiutasító köztársasági Ausztria hogyan viszonyul a boldoggá avatáshoz.

Mindenesetre az eljárás okát és lényegét nem a csoda adja, hanem Károlynak a békéért tett fáradozásai, és szilárd katolikus hite jegyében telt „*példamutató keresztény, háztársi, családapai és uralkodói*” élete. A vallásos köntösbe csomagolt Habsburg-nosztalgia vádját tagadó Peter Broucek osztrák történész szerint Károly tevékenysége a keresztény alapokon álló egységes Európa jelentős építőköve.

A lelkiismerete szavát követő Károly békeidőben bizonyosan kiváló, a szociális királyságot zászlajára tűző uralkodó lehetett volna, azonban olyan feladatokkal találta szemben magát, amelyeket egy, az uralkodásra jobban felkészült, erősebb személyiség sem tudott volna megoldani.²⁶ „*Utolsó Károly*” uralkodása így rövid epizód maradt egy több száz évig regnáló dinasztia királyai sorában. Kérdéses, hogy határozott, akár az ausztriai német közvéleménnyel szembeszálló cselekvéssel ki tudta-e volna használni egyre szűkülő politikai mozgásterét, tettekre váltva a békevágyat. Talán egy erélyesebb fellépéssel ausztriai trónját még megmenthette volna, hiszen az ottani „*köztársaságiak*

²⁵ GÖRLICH, Ernst Joseph: *der letzte Kaiser – ein Heiliger? Kaiser Karl von Österreich*. Christiana-Verlag, Stein am Rhein, 1972. 154–155.

²⁶ Adam Wandruszka osztrák történészt idézi: Pohl – Vocolka: i. m. 477.

nélküli köztársaságban” a forradalom nem a „tüntetőik lépéseinek tempójában, hanem úgy köszöntött be, ahogy egy ápolónő eloltja az elhunyt melletti mécsest”. Kurt von Schuschnigg, későbbi osztrák kancellár szerint Károlyra „azt rótt a tragikus végzet, hogy emberi fogalmak szerint megoldhatatlan helyzetbe kerüljön,” és ő „becsülettel kiállta a próbát, amit emberként és Habsburgként ki kellett állnia.” Tévedései, megkésett és bátortalan lépései ellenére „becsületesen és bátran [...] a legjobbat akarta, és még balsorsában is sokkal tisztességesebben cselekedett, mint sokan mások [...]”.